

ΧΡΗΣΤΟΥ ΑΘ. ΑΡΑΜΠΑΤΖΗ

ΑΝΕΚΔΟΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΓΕΡΜΑΝΟΥ Β΄
ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΚΑΡΔΙΝΑΛΙΟΥΣ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ
(1232)

ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΝΒ΄, 2004-2006, ΤΟΜΟΥ ΤΗΣ ΕΠΕΤΗΡΙΔΟΣ
ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
2006

ΑΝΕΚΔΟΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΓΕΡΜΑΝΟΥ Β'
ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΚΑΡΔΙΝΑΛΙΟΥΣ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ (1232)

Ἡ ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τοῦ Γερμανοῦ Β'¹ πρὸς τοὺς Καρδιναλίους τῆς Ρώμης (1232) ἀποτελεῖ ἓνα σπάνιο, ἂν ὄχι μοναδικό, κείμενο στὴν ἱστορία τῆς βυζαντινῆς γραμματείας. Ποτὲ πρὶν ἓνας πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἀπευθύνθηκε στὸ συμβουλευτικὸ καὶ ἐκλεκτορικὸ αὐτὸ σῶμα, τῶν Καρδιναλίων, ἔχοντας ἐπίγνωση τῆς σημαντικότητος καὶ τῆς δυνάμεώς του², προτρέποντάς το ἔμμεσα νὰ ἐνεργήσῃ συμβουλευτικὰ πρὸς τὸν πάπα Γρηγόριο Θ' γιὰ τὴν εἰρήνευση καὶ τὴν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἐπίσης εἶναι τὸ πρῶτο γνωστὸ πατριαρχικὸ κείμενο ποὺ ἀποστέλλεται στὴ Ρώμη, στὸ ὁποῖο προβάλλεται ἄμεσα ἡ Κωνσταντινούπολη ὡς «μητέρα Ἐκκλησία» γιὰ τοὺς Αἰθίοπες, Συρίους, Ἰβήρες, Ἀβασγούς, Ἀλανούς, Λαζοὺς, Γότθους, Χαζάρους, Ρώσους καὶ Βουλγάρους.

1. Ἡ πατριαρχία τοῦ Γερμανοῦ Β' (1222-1240) καὶ ἡ στάση ποὺ τήρησε αὐτὸς ἐναντι τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, ἀπετέλεσαν πρότυπο στοὺς ἐπομένους αἰῶνες γιὰ τοὺς πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. D. Stiernon, *Le problème de l'Union Gréco-latine vu de Byzance: de Germain II à Joseph Ier* (1232-1273), στὸ συλλογικὸ ἔργο 1274-Année Charnière-Mutations et Continuités, Paris 1977, σσ. 139-148· J. S. Langdon, *Byzantium in Anatolian exile: Imperial vicegerency reaffirmed during byzantino-papal discussions at Nicaea et Nymphaion 1234*, *Byzantinische Forschungen* 20, 1994, 197-233· Χρ. Ἀραμπατζῆ, Ὁ πατριάρχης Γερμανὸς Β' καὶ ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία, *Βυζαντιακά* 20, 2000, σσ. 243-264. Γενικότερα περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του βλ. Σπ. Λαγοπάτη, *Γερμανὸς Β' πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως-Νικαίας (1222-1240)*. Βίος, συγγράμματα καὶ διδασκαλία αὐτοῦ. Ἀνέκδοτοι ὁμιλίας καὶ ἐπιστολαί, Τρίπολη 1913.

2. Περὶ τῆς ἰδρύσεως, τῆς ἐξελίξεως, τοῦ ρόλου καὶ τῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ σώματος τῶν Καρδιναλίων στὴ δυτικὴ Ἐκκλησία βλ. A. Paravacini Bagliani, *L'Église romaine de 1054 à 1122: réforme et affirmation de la papauté*· *L'Église romaine de Latran I à la fin du XIIe siècle*· *L'Église romaine d'Innocent III à Grégoire X (1198-1274)*, συλλογικὸ ἔργο *Histoire du Christianisme*, t. 5, Paris 1993, σσ. 94-100, 230-236 καὶ 519-523 ἀντίστοιχα.

Ἡ προγενέστερη ἔρευνα καὶ ἡ χειρόγραφη παράδοση.

Ἡ ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς καρδινάλιους εἶναι συνοδευτικὴ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἰδίου πατριάρχη πρὸς τὸν πάπα Γρηγόριο Θ¹. Ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ χαρακτηριστικοῦ σχολιάστηκε ἐλλιπῶς ἀπὸ τὴν προγενέστερη ἔρευνα, ἡ ὁποία ἐπικεντρώθηκε περισσότερο στὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πάπα. Μέχρι σήμερα τὸ περιεχόμενό της ἦταν γνωστὸ ἀπὸ τὴ λατινικὴ τῆς μετάφραση, πού συμπεριέλαβε ὁ μεσαιωνικὸς χρονογράφος Matthieu Paris (1200-1259) στὸ ἔργο του *Historia Anglorum*². Ἡ κριτικὴ ἔκδοση τῆς ἐπιστολογραφίας τοῦ πάπα Γρηγορίου Θ³ ἀπὸ τὸν A. Tautu³, ἔφερε στὸ φῶς τὶς ἀυθαίρετες προσθῆκες καὶ τὴν ἀλλοίωση τοῦ ὕφους καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς λατινικῆς μετάφρασης πού περιέλαβε στὸ ἔργο του ὁ Matthieu Paris· τὸ γεγονός ἀνάγκασε τὸν ἐκδότη καὶ μελετητὴ τῶν Πατριαρχικῶν Πράξεων τοῦ Γερμανοῦ Β', V. Laurent, νὰ προσφύγει στὴ χειρόγραφη παράδοση, ὥστε νὰ ἐλέγξει τὶς ἀλλοιώσεις. Ὁ V. Laurent ἐντόπισε τὴν ἐπιστολὴ σὲ τέσσερα ἑλληνικὰ χειρόγραφα, ἐπεσήμανε τὰ λάθη τῆς λατινικῆς μετάφρασης τοῦ Matthieu Paris, τὰ ὁποῖα θεώρησε ὡς "produit de la polémique occidentale"⁴ καὶ ἀπέδωσε περιληπτικὰ τὸ περιεχόμενό της⁵. Ἐκτοτε οἱ περισσότεροι πού ἀναφέρθηκαν στὴν ἐπιστολὴ χρησιμοποιοῦν ἢ τὴν περιλήψή της ἀπὸ τὸν Laurent, ἢ τὸ λατινικὸ κείμενο καὶ τὶς παρατηρήσεις τοῦ Tautu⁶.

1. Τὴν ἐπιστολὴ ἐξέδωσε ἀρχικὰ ὁ J. Harduin, *Acta Consiliorum et epistolae decretales summorum pontificum*, t. VII, Paris 1715, σσ. 1961-1964, ἐπὶ τῇ βίσει τοῦ Paris. gr. 1335 (13^{ον} αἰ.) μὲ ἀρκετὰ ὅμως λάθη. Ἐκτοτε τὸ ἴδιο κείμενο πέρασε σὲ διάφορες ἐκδόσεις, μὲ τελευταία αὐτὴ τοῦ A. Tautu, *Acta Honorii II et Gregorii IX*, Città del Vaticano 1950, no. 179a, σσ. 240-248. Ἀπὸ κώδικα τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, Marc. gr. 575, τὸ ἐξέδωσε ὁ K. N. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. Β', Βενετία 1873, φωτ. ἀνατ. Ἀθῆναι 1972, σ. 39-46. Πρὸλ. V. Laurent, *Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople. Vol. I. Les Actes des Patriarches. Fasc. IV. Les Regestes de 1208 à 1309*, Paris 1971, reg. 1256, σσ. 62-65.

2. *Matthaeus Paris, Historia Anglorum*, ed. H. R. Luard, t. III [*Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores LVIII*], London 1874, σσ. 448-449. Πρὸλ. V. Laurent, *Les Regestes*, reg. 1257, σσ. 65-68.

3. A. Tautu, *Acta Honorii II et Gregorii IX*, Città del Vaticano 1950, no. 179b, σσ. 249-252, ὅπου καὶ ἡ ἔκδοση τῆς λατινικῆς μετάφρασης, ἀπὸ τὸν κώδικα Reg. Vat. 16, fol. 10^v, ἐπιστολὴ 20. Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Tautu ἐπὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ Matthieu Paris, σ. 252.

4. V. Laurent, *Les Regestes*, σσ. 66-67.

5. V. Laurent, *Les Regestes*, σσ. 65-66.

6. Πρὸλ. J. Gill, *Byzantium and the Papacy 1198-1294*, New Jersey 1979,

Γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς ἐπιστολῆς χρησιμοποίησαμε τὰ παρακάτω χειρόγραφα:

1. Vat. gr. 1409, τοῦ 13^{ου}-14^{ου} αἰ. Τὸν κώδικα ἐλλείψει περιγραφῆς του στοὺς καταλόγους ἐξετάσαμε στὴ Βατικανὴ Βιβλιοθήκη. Ὁ κώδικας παραδίδει κείμενα τῆς ἐποχῆς τοῦ 13^{ου} αἰ. καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἀπασχόλησε τοὺς V. Laurent - J. Darrouzès κατὰ τὴν προετοιμασία ἔκδοσης τῶν ἐλληνικῶν πηγῶν, ποὺ ἀναφέρονταν στὴν προετοιμασία καὶ τὶς ἐπιπτώσεις τῆς συνόδου τῆς Λυών¹. Στὸν κώδικα διακρίνονται δύο ἀριθμήσεις, μία παλαιὰ μὲ μολύβι (ἡ ἐπιστολὴ ἀρχίζει ἀπὸ τὸ φ. 360) καὶ μία νεώτερη μὲ ἔντονα μαῦρα στοιχεῖα, ἕκατὸ νούμερα μικρότερη ἀπὸ τὴν προηγούμενη (φ. 260).

2. Διονυσίου 167, τοῦ 15^{ου} αἰ. Ὁ ἀκέφαλος αὐτὸς κώδικας περιέχει καὶ ἄλλα ἔργα τοῦ Γερμανοῦ Β'².

3. Ἰβήρων 382, τοῦ 15^{ου} αἰ. Ὁ ὀγκωδέστατος αὐτὸς κώδικας (996 φ.), ἀπὸ τὸ φ. 637 καὶ ἐξῆς, ὅπου καὶ ἡ ἐπιστολὴ πρὸς Καρδιναλίους, περιέχει ἔργα ἀντιλατινικοῦ περιεχομένου³.

4. E.B.E. 1379, τοῦ 17^{ου} αἰ. Κατὰ τὴν περιγραφὴ τοῦ συμμείκτου αὐτοῦ κώδικα ἀπὸ τὸν Σακκελίωνα δὲν σημειώνεται κάτι ἰδιαιτέρο γιὰ τὰ τετράδια καὶ τοὺς γραφεῖς του. Ἀπὸ τὴν ἐξέταση τοῦ κώδικα στὴν E.B.E. διαπιστώσαμε ὅτι τὸ τετράδιο μζ' ποὺ περιέχει τὰ ἔργα τοῦ Γερμανοῦ Β', διαφέρει χαρακτηριστικά, τόσο ὡς πρὸς τὸ χαρτὶ ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸν γραφέα, ἀπὸ τὰ προηγούμενα. Περιέχει ὁμοειδὲς περιεχόμενο μὲ τὸν Vat. gr. 1409, σὲ διαφορετικὴ ὅμως σειρὰ παράθεσης. Κατὰ τὴν ἀποψή μας τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ κώδικα ἀνάγεται στὸν 14^ο-15^ο αἰ. καὶ προσετέθη κατὰ τὴν συστάχωσή του⁴.

5. BB 83, τοῦ 16^{ου} αἰ. Ὁ ἀκέφαλος αὐτὸς κώδικας περιλαμβάνει

σσ. 64-65 καὶ 271.

1. V. Laurent - J. Darrouzès, Dossier grec de l'union de Lyon (1273-1277), Paris 1976, σσ. 53-54, ὅπου καὶ σύντομη περιγραφὴ τοῦ τετραδίου ποὺ περιέχει τὴν ἐπιστολὴν.

2. Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐλληνικῶν κωδίκων, τ. Α', Amsterdam 21966, σσ. 352-353.

3. Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐλληνικῶν κωδίκων, τ. Β', Amsterdam 21966, σσ. 109-118.

4. Ἱ. Σακκελίωνος, Κατάλογος χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1892, σσ. 250-251. Πρὸς Κ. Δυοβουνιώτου, Διάλογος τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ Γ' τοῦ Ἀγχιάλου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ, ΕΕΒΣ 15, 1939, σσ. 38-39.

νει ἀντιλατινικοῦ περιεχομένου ἔργα, μεταξύ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ἡ ἑλληνικὴ συλλογὴ τῶν πρακτικῶν τῆς συνόδου τοῦ Νυμφαίου (1234). Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Γερμανοῦ Β' πρὸς τοὺς Καρδιναλίους παραδίδεται κολοβή¹.

Στοὺς καταλόγους τῶν χειρογράφων τοῦ Ἁγίου Ὄρους ποὺ ἐξέδωσε ὁ Σπ. Λάμπρος περιγράφεται ὁ κώδικας 751 τῆς Ἱ. Μ. Ἰβήρων, ὡς περιέχων τὸ ὑπὸ ἔκδοση ἔργο τοῦ Γερμανοῦ Β'. Μετὰ ἀπὸ αὐτοψία τοῦ κώδικα στὴν Βιβλιοθήκη τῆς Ἱ. Μ. Ἰβήρων, διαπιστώσαμε ὅτι ἐκ παραδρομῆς συμπεριελήφθησαν στὴν περιγραφή τοῦ κώδικα περίπου 50 ἔργα, μεταξύ δὲ αὐτῶν καὶ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Γερμανοῦ Β' πρὸς τοὺς Καρδιναλίους².

Κατὰ τὴν ἔκδοση καὶ ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου ἀκολουθήσαμε τὸν ἀρχαιότερο κώδικα, τὸν Vat. Gr. 1409 (V), ὁ ὁποῖος κατὰ τὴ γνώμη μας παραδίδει πιστότερα τὸ πρωτότυπο κείμενο τοῦ Γερμανοῦ Β'. Ἐγγύτερα στὸν V βρίσκεται ὁ κώδ. E.B.E. 1379 (E), ἐνῶ τὰ δύο ἀγιορειτικὰ χειρόγραφα, Ἰβήρων 382 (I) καὶ Διονυσίου 167 (Δ) ἀνήκουν στὴν ἴδια οἰκογένεια, μὲ ἐπουσιώδεις διαφοροποιήσεις ἀπὸ τοὺς V, E. Τὸ χειρόγραφο τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, μέχρι τὸ σημεῖο ποὺ παραδίδει τὸ κείμενο (στ. 66), ἔχει σὰν πρότυπο τὸν I.

Τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς καὶ ἡ σχέση της μὲ τὴν προγενέστερη γραμματεία.

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Γερμανοῦ Β' πρὸς τοὺς Καρδιναλίους, ὅπως ἤδη σημειώσαμε παραπάνω, εἶναι ἴσως τὸ πρῶτο κείμενο τοῦ εἴδους στὴν βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία.

Τὸ περιεχόμενό της δὲν ἦταν ἄγνωστο στὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα καὶ ὁ εἰρηνικός της χαρακτήρας ἔχει σχολιασθεῖ ἐπαρκῶς, μὲ συνέπεια νὰ μὴν ἀπαιτεῖται περαιτέρω ἀνάλυση ἢ ἐπανάληψη ἤδη διατυπωμένων θέσεων³. Ὅα περιοριστοῦμε μόνον στὴν ἐπισήμανση τριῶν

1. Σπ. Λάμπρου, «Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Ἀθήναις Βιβλιοθηκῶν πλὴν τῆς Ἑθνικῆς. Α'. Κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς», Νέος Ἑλληνομνήμων 4, 1907, σσ. 227-229.

2. Σπ. Λάμπρου, «Κατάλογος τῶν ἐν ... ἑλληνικῶν κωδίκων, τ. Β', σσ. 218-220.

3. Σχολιασμὸ τῆς ἐπιστολῆς βλ. στοὺς Σπ. Λαγοπάτη, Γερμανὸς Β', σσ. 111-113· D. Stiernon, Le problème de l'Union Gréco-latine, ἐνθ' ἄνωτ., 142-144, ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ Vat. gr. 1409· M. Roncaglia, Les Frères Mineurs et l'Église Grecque

στοιχείων τὰ ὁποῖα ἀπέφυγαν νὰ σχολιάσουν οἱ προγενέστεροι ἐρευνητές.

1. Στὴν ἐπιστολή του πρὸς τοὺς Καρδιναλίους ὁ Γερμανὸς Β' ἐκθέτει τὶς ἀπόψεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινούπολης γιὰ τὸ ὑφιστάμενο σχίσμα μετὰ τὴν Ρώμη, χωρὶς νὰ ἀναφέρει τίποτα γιὰ τὰ θέματα πού τὸ προκάλεσαν καὶ τὸ διατηροῦν. Ἡ σιγή ἐπὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ διττῶς: εἴτε μέσα ἀπὸ τὴν παράλληλη ἐπιστολή του πρὸς τὸν Γρηγόριο Θ', στὴν ὁποία τίθενται ὅλα τὰ θέματα καὶ μάλιστα σὲ αὐστηρὸ ὕφος, εἴτε μέσα ἀπὸ μία ἰδιαιτερότητα στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας πού ἐπιθυμεῖ νὰ προβάλλει ὁ Γερμανός, τὴ συνοδικότητα. Ἀπώτερος στόχος του εἶναι νὰ ἀναδείξει τὴ συνοδικότητα ὡς τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ πού διέπει τὴ διοίκηση καὶ τὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὡς τὸ θεσμὸ πού ἀπὸ τὰ ἀποστολικά χρόνια συμβάλλει στὴν ὀρθὴ διακυβέρνησή της καὶ στὴ διαφύλαξη τῆς ἀληθείας.

Ἐμμέσως πλὴν σαφῶς ὁ πατριάρχης δηλώνει τὴν ἀντίθεσή του στὴν προβολὴ ἐνὸς ἐπισκόπου ὡς κορυφῆς καὶ ἐγκοσμίου ἡγέτη τῆς Ἐκκλησίας, χωρὶς ὥστόσο νὰ ἀναιρεῖ κανένα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ πού προσέδιδε ἡ Ἐκκλησία στὴ Ρώμη κατὰ τὴ διάρκεια τῶν αἰώνων, ἀκολουθώντας σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο τὸν προκατόχου του Ἰωάννη Καματηροῦ¹. Ὁ σύνδεσμος τῆς Ρώμης μετὰ τὸν Πέτρο ὁμολογεῖται, ἐνῶ γίνεται ἀποδεκτὴ καὶ ἡ πρωτοκαθεδρία τῆς Ρώμης μέσα στὴν Ἐκκλησία ὡς παράλληλη καὶ συνδεδεμένη μετὰ τὴν ἐξέχουσα θέση τοῦ Πέτρου μεταξὺ τῶν Ἀποστόλων, ἀλλὰ ἐρμηνεύονται καὶ περιγράφονται μετὰ ἀνθρωπολογικοὺς ὅρους καὶ ἱστορικὰ κριτήρια. Μάλιστα ὡς πρὸς τὸ πρωτεῖο τοῦ Πέτρου καὶ τὸ ἀλάθητο κριτήριό του, ὁ Γερμανὸς ἐπινοεῖ ἕνα ἐρμηνευτικὸ σχῆμα, πού, χωρὶς νὰ προσβάλλει, ἀναιρεῖ τὸ θεμέλιο τῆς παπικῆς ἐπιχειρηματολογίας. Ὁ «κορυφαῖος» Ἀπόστολος, ἡ «πέτρα τῆς πίστεως», ὁ «βαστάζων τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν», «κατεκλονήθη» καὶ «παρεσαλεύθη», ἔχασε τὴν πιστότητά του στὸν Χριστὸ «ὑπὸ γυναικίου ταλαιπώρου». Τὸ γεγονός ἀποτελεῖ προῖον θείας προ-

Orthodoxe au XIIe siècle, Le Caire 1954, σ. 40· Χρ. Ἀραμπατζῆ, «Ὁ πατριάρχης Γερμανὸς Β' καὶ ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία», Βυζαντινὰ 20, 2000, σσ. 259-260.

1. Γιὰ τὴ στάση τοῦ πατριάρχου Ἰωάννη Καματηροῦ (1198-1206) ἐναντι τῆς Ρώμης βλ. τὴ μελέτη τοῦ J. Spiteris, *La critica bizantina del primato romano nel secolo XII*, *Orientalia Christiana Analecta* 208, Rome 1979, σσ. 248-299. Τὶς θέσεις τοῦ Γερμανοῦ Β' περὶ τοῦ πρωτείου Ρώμης καὶ τῆς Πενταρχίας βλ. καὶ στὸν F. Gahbauer, *Die Pentarchietheorie*, Frankfurt am Main 1993, σσ. 208-209.

νοίας και ὑποδηλώνει ὅτι κανεὶς ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἀνευδεὴς τῆς βο-
ηθείας, τῆς συμβουλῆς και τῆς συνεργασίας τῶν ἄλλων· ἀνευδεὴς και
παντογνώστης εἶναι μόνον ὁ Θεός.

Ἡ ἀλληλοβοήθεια και ἡ ἀλληλοσυμπλήρωση ἀνιχνεύονται και
ἐπισημαίνονται ἐνδεικτικὰ στὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας στὸ παρά-
δειγμα τοῦ Πέτρου και Παύλου στὴν Ἀποστολικὴ Σύνοδο και στίς
σχέσεις τῆς Ρώμης μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη τὴν πρώτη χιλιετία.
Ἔτσι ἀφ' ἐνὸς ἀναγνωρίζει γενικὰ ὅτι ἡ Ρώμη ἀποτέλεσε τὸ στῆριγμα
τῆς Ὀρθοδοξίας καθ' ὅσον διάστημα στὴν Κωνσταντινούπολη ἐπικρα-
τοῦσε ἡ τυραννίδα τῶν αἰρετικῶν και ἀφ' ἑτέρου, ἐξισοροπώντας τὴ
σχέση, προβάλλει τὴν Κωνσταντινούπολη ὡς τὸ ἀποδεκτὸ και ἀσφαλὲς
καταφύγιο τῶν παπῶν Ἀγαπητοῦ¹ και Βιγιλίου², ὅταν οἱ πολιτικὲς
συνθῆκες στὴ Ρώμη δὲν ἦταν εὐνοϊκὲς πρὸς αὐτούς³. Δὲν θὰ ἦταν

1. Ὁ πάπας Ρώμης Ἀγαπητὸς (535-536) ἐπισκέφθηκε και παρέμεινε στὴν
Κωνσταντινούπολη γιὰ διπλωματικούς λόγους. Περὶ τοῦ ταξιδιοῦ του και τῶν πολιτι-
κῶν σκοπιμοτήτων ποὺ ἐξυπηρετοῦσε βλ. J. Richards, *The Popes and the Papacy
in the early Middle Ages 476-752*, London 1979, σσ. 127-129· Βλ. Φειδᾶ, Ἐκκλη-
σιαστικὴ Ἱστορία, τ. Α', Ἀθήνα 1994, σσ. 692-693.

2. Ὁ Βιγίλιος (537-555) παρέμεινε στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ μεγάλο χρο-
νὸ διάστημα (25 Ἰανουαρίου 547-ἄνοιξη 555). Ἡ παρουσία του ἐκεῖ συνέπεσε μὲ τὴ
σύγκληση τῆς Ε' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τὸ 553. Γιὰ τὰ αἷτια τοῦ ταξιδιοῦ του, τῆς
παραμονῆς του στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα και τῆς συμμετοχῆς του στίς συνόδους τῆς
ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βλ. Εὐ. Χρυσοῦ, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινια-
νοῦ κατὰ τὴν ἔριν περὶ τὰ τρία Κεφάλαια και τὴν Ε' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, Θεσσαλο-
νίκη 1969, σσ. 44-72, 140-144· J. Richards, *The Popes and the Papacy in the
early Middle Ages 476-752*, London 1979, σσ. 129-134, 139-160· Βλ. Φειδᾶ, Ἐκ-
κλησιαστικὴ Ἱστορία, τ. Α', ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 705-718· Cl. Sotinel, *L'échec en Oc-
cident: l'affaire des Trois Chapitres*, στὸ *Histoire du Christianisme*, t. III, Paris
1998, σσ. 427 κέξ. Τηλ. Λουγγῆ, Ἰουστινιανὸς Πέτρος Σαββάτιος, Θεσσαλονίκη
2005, σσ. 313-318 και 329-333, ὅπου και σύγχρονη βιβλιογραφία.

3. Τὰ ἴδια θέματα πραγματεύεται ὁ Γερμανὸς Β' και στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς
τὸν Λατίνου πατριάρχη στὴν Κωνσταντινούπολη Simon de Tyr (1227-1231) ἢ Nicolas
de Castro (1234-1251). Ἡ ἐπιστολὴ, στὴν ὁποία ὁ Γερμανὸς Β' διαμαρτύρεται γιὰ τὶς
διώξεις, ποὺ ὑφίστανται οἱ Ὀρθόδοξοι κληρικοί, μνημονεύει ὄχι μόνον τὸ κοινὸ παρελ-
θὸν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν και τὴν ἀδελφωσύνη ποὺ τὶς διέκρινε, ἀλλὰ και τὴν περίπτω-
ση τοῦ μονοθελήτη πάπα Ὀνωρίου, τὸν ὁποῖο «καθεῖλε» και «ἀπεδιώξε» «ἡ ἐν Κων-
σταντινουπόλει ἔκτη σύνοδος». Ἐπισημαίνοντας τὸ γεγονός αὐτὸ ὁ Γερμανὸς ἀποδει-
κνύει τὸ ἀβάσιμο τῆς λατινικῆς ἐπιχειρηματολογίας περὶ ἀλαθῆτου τῆς Ρώμης και τοῦ
ἐπισκόπου τῆς. Βλ. περισσότερα γιὰ τὴν ἐπιστολὴ στὴ μελέτη μας Χρ. Ἀραμπα-
τζῆ, Γερμανὸς Β', ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 246 και 260-261· Laurent, *Regestes*, ἐνθ' ἄνωτ.,
reg. 1277, σσ. 83-85.

ἄστοχο νὰ ἰσχυριστοῦμε, ὅτι ὁ Γερμανὸς Β' θίγει ἓνα ζήτημα ἱστορικὸ γιὰ νὰ ἀναδείξει τὴ συνέπεια τῆς Ἀνατολῆς στὸ παρελθὸν σὲ ἀντιδιαστολή μετὰ τὴν ἀσυνέπεια τῆς Δύσης στὸ παρόν¹. Ἡ Ρώμη ἀντὶ νὰ προστρέξει σὲ βοήθεια πρὸς τὴ νεότερη ἀδελφὴ τῆς, τὴν Κωνσταντινούπολη, ἐκμεταλλεύεται τὶς πολιτικὲς συγκυρίες καὶ τὴ λατινοκρατία γιὰ νὰ ἀποκομίσει ὀφέλη εἰς βάρος τῆς.

2. Ὁ Γερμανὸς Β' ἀξιοποιεῖ ἐπαρκῶς τὴν παραδοσιακὴ τακτικὴ τῆς Κωνσταντινούπολης νὰ διεκδικεῖ, μετὰ τὴν Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο στὴν Χαλκηδὸνα (451), ἐξομίωση στὰ ἀξιώματα καὶ διοικητικὰ χαρακτηριστικά, πὺρ διατείνεται ὅτι ἔχει ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης². Ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὴν ὑπογραφή τοῦ λιβέλλου τοῦ Ὁρμίσδα ἀπὸ τὸν πατριάρχη Ἰωάννη Β' τὸ 519, ἡ Κωνσταντινούπολη διεκδίκησε συμμετοχὴ στοὺς τίτλους καὶ τὰ ἀξιώματα τῆς Ρώμης, τὰ ὁποῖα αὐτὴ θεωροῦσε ὡς ἀποκλειστικότητά τῆς³. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωσις ὁ Γερμανὸς Β' ἐπιχειρεῖ νὰ προβάλλει τὴν οἰκουμενικότητα τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τῆς πίστεως πὺρ αὐτὴ πρεσβεύει παραθέτοντας τὰ «συγκοινωνοῦντα καὶ ὁμοφρονοῦντα ἔθνη», τὰ ὁποῖα «ὑπακούουν» σ' αὐτὴν ὡς «εἰς μητέρα».

Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ τίτλος αὐτὸς εἰσῆλθε στὴν ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία μόλις μισὸ αἰῶνα πρὶν, ἀπὸ τοὺς πάπες Ρώμης Ἀλέξανδρο Γ' καὶ Ἰννοκέντιο Γ'⁴, μετὰ σκοπὸ νὰ περιγράψει τὴν ἐξουσία τῆς Ρώμης ἔναντι ὄλων τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν⁵. Ἐνδεικτικὸ τῶν πε-

1. Ἡ ὑπόθεσις ἐνισχύεται ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα πὺρ χρησιμοποιεῖ ὁ Γερμανὸς Β' στὴν ἐπιστολή του πρὸς τὸν Γρηγόριο Θ', στὸν ὁποῖο διαμαρτύρεται ἔντονα γιὰ τὶς ἀκρότητες τῶν λατίνων κατακτητῶν ἔναντι τῶν Κυπρίων καὶ τῆς Ἐκκλησίας τους, καθὼς ἐπίσης καὶ γιὰ τὴν ἀνοχὴ πὺρ ἐπιδεικνύει ἡ Ρώμη σ' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὶς συμπεριφορές. Πρὸβλ. Κ. Ν. Σάθα, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. Β', ἔνθ' ἄνωτ., σ. 44.

2. Θεμελιώδης γιὰ τὴν μετέπειτα ἐξέλιξις τοῦ ζητήματος αὐτοῦ εἶναι ἡ θεωρητικὴ καὶ κανονολογικὴ κατοχύρωσις τῶν «ἴσων πρεσβείων» τὸν 12^ο αἰ. ἀπὸ τὸν κανονολόγο πατριάρχη Ἀντιοχείας Θεόδωρο Βαλσαμῶνα. Βλ. J. Spiteris, *La critica bizantina*, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 224-248. Μητρ. Σάρδεων Μαξίμου, *Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ*, [Ἀνάλεκτα Βλατάδων 52], Θεσσαλονικὴ 21989, σσ. 248 κέξ.

3. Βλ. πραγμάτευσις τοῦ θέματος ἀπὸ Βλ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τ. Α', ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 831-863. Πρὸβλ. ἐπίσης Chr. Fraisse-Coué, *L'incomprehension croissante entre l'Orient et l'Occident (451-518)*, στὸ *Histoire du Christianisme*, t. III, Paris 1998, σσ. 180-188.

4. Y. Congar, *Église et Papauté*, Paris 1994, σσ. 36-42.

5. J. Spiteris, *La critica bizantina*, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 219-224. Ὁ τίτλος αὐτὸς

ριστάσεων εἶναι ὅτι τόσο κατὰ τὴ διάρκεια τῶν διαπραγματεύσεων ποὺ διεξήχθησαν μεταξὺ τοῦ αὐτοκράτορα Μανουὴλ Κομνηνοῦ καὶ τῶν Καρδιναλίων στὴν Κωνσταντινούπολη (1169-1173)¹, ὅσο καὶ στὴν ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχη Ἰωάννη Καματηροῦ τὸ 1200 πρὸς τὸν Ἰννοκέντιο Γ', ὁ τίτλος αὐτὸς ἀπορρίπτεται καὶ ὡς πρὸς τὴν Κανονικὴ του χρήσιμη καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησιολογικὴ καὶ θεολογικὴ σημασία του, ἀφοῦ οὐδέποτε στὴν παράδοση καὶ στὶς Οἰκουμενικὲς Συνόδους μία μεμονωμένη Ἐκκλησία χαρακτηρίστηκε ὡς «μητέρα» μιᾶς ἄλλης Ἐκκλησίας². Ὁ Γερμανὸς Β' φαίνεται νὰ ἀντιλαμβάνεται τὸ σχῆμα αὐτὸ μέσα ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς ἱεραποστολῆς. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἀποδέχεται τὸν τίτλο αὐτὸ τῆς Ρώμης, ἀναφερόμενο ὅμως στὶς τοπικὲς ἐκκλησίες τῆς Δύσης, καὶ τὸν διεκδικεῖ γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη ἀναφερόμενο στὰ ἔθνη, ποὺ προσῆλθαν στὸν χριστιανισμό μέσω τῆς ἱεραποστολικῆς τῆς δράσης³.

Ἦδη ὁ Ἰωάννης Καματηρὸς τὸ 1200 ὑπονοεῖ μιὰ τέτοια ἐξέλιξη στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Ἰννοκέντιο Γ', στὴν ὁποία ἀντιδρᾷ ἔντονα γιὰ τὴν ἀπόδοση στὴ Ρώμη τοῦ ὅρου «μητέρα Ἐκκλησία», γράφοντας ὅτι *εἰ δὲ καὶ διὰ τὸ βαπτίζειν τὴν Ρωμαίων ἐκκλησίαν χριστιανὸς καὶ τίττειν καὶ ἀνατρέφειν, ἴν' οὕτως εἴπω τὰ σὰ ἐν τῷ κατηχεῖν καὶ διδάσκειν αὐτούς, λέγειν εἶναι γενικὴν καὶ καθολικὴν, πολλαῖς καὶ*

ἀναφερόμενος στὴν Ἐκκλησία ἐν γένει, ὡς μητέρα τῶν πιστῶν, χρησιμοποιεῖται συχνὰ στὴν ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία. Βλ. Κων. Δρατσέλλα, *Ἡ περὶ τῆς Ἐκκλησίας ὡς μητρὸς διδασκαλία τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῶν δύο πρώτων αἰώνων*, Ἀθῆναι 1974, σσ. 18 κέξ.

1. Βλ. τὰ πρακτικὰ τῶν συζητήσεων, ποὺ διέσωσε ὁ Ἀνδρόνικος Καματηρὸς στὸ ἀνέκδοτο ἔργο του *Ἰερά Ὀπλοθήκη*, στὸν Monac. Gr. 229, φ. 10-10^ν. Πρβλ. J. Darrouzès, *Documents byzantins du XIIème siècle sur la primauté Romaine*, REB 23, 1965, σσ. 72-78.

2. Τοῦ ἁγιοτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κῆρ Ἰωάννου τοῦ Καματεροῦ ἐπιστολὴ ἀντιρρητικὴ πρὸς τὰ πρὸς αὐτὸν γραφέντα παρὰ τοῦ πάπα, J. Spiteris, *La critica bizantina*, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 324-331 (ἐκδοσὴ ἐπιστολῆς) καὶ σσ. 267-269 (σχολιασμός). Συγκεκριμένα ὁ πατριάρχης Ἰωάννης Καματηρὸς στὴν παραπάνω ἐπιστολὴ του ἀναφεῖ μὲ ἱστορικὰ καὶ θεολογικὰ ἐπιχειρήματα τὴν καινοφανῆ ὀρολογία ποὺ χρησιμοποιεῖ ἡ Ρώμη γιὰ νὰ προσδιορίσει τὸ Πρωτεῖο τοῦ ἐπισκόπου τῆς ἐπὶ ὅλης τῆς Ἐκκλησίας.

3. Γιὰ τὴν ἱεραποστολικὴ δράση τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, τὴν ἐνταξὴ τῶν νέων ἐκκλησιῶν στὴν διοικητικὴ του δικαιοδοσία καὶ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ τίτλου «Μήτηρ Ἐκκλησία» ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη τὸν 14^ο αἰ. βλ. Βλ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τ. Β', ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 210 κέξ.

ἄλλαις καὶ τῶν μικρῶν ἐκκλησιῶν εὐροῖς ἂν ἐνεργούμενον τοῦτο καὶ παρ' ἐπισκόπων μικρὰ τινα ποιμαίνοντων καὶ ἐλάχιστα ποιμνία¹.

Στὴν ἐπιστολή ἐπίσης δὲν γίνεται ἀναφορὰ στὴν ἀποστολική προέλευση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅπως θὰ περιμένε κανεῖς, μετὰ τὴν ἀναγνώριση τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης ὡς διαδόχου «τοῦ θρόνου τοῦ ἀποστόλου Πέτρου»².

3. Τέλος ἄξιον ἀπορίας εἶναι ἢ μὴ συναρίθμηση τῶν Σέρβων στὰ ἔθνη τὰ ὁποῖα «ὡς μητρὶ τῇ καθ' ἡμᾶς ὑπέικουσιν ἐκκλησία». Τὸ γεγονός δὲν φαίνεται νὰ ἐξηγεῖται ἐπαρκῶς ἀπὸ τὴ γνώση τῶν ἱστορικῶν δεδομένων τῆς ἐποχῆς. Ἐπιπλέον ὅλα τὰ χειρόγραφα ποὺ ἐλέγξαμε δὲν παραδίδουν καμμία τέτοια μαρτυρία, οὔτε τὰ παλαιότερα (13^{ος}-15^{ος} αἰ.), οὔτε τὰ μεταγενέστερα (16^{ος}-17^{ος} αἰ.). Τὸ πρόβλημα καθίσταται δυσεπίλυτο, ἀφοῦ ἢ ἀνακήρυξη τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας ἔγινε ἀπὸ τὸν προκάτοχό του Μανουὴλ Α' Σαραντηνὸ τὸ 1219, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ Γερμανὸς Β' ἀντιμετώπισε τὴν ἐπίθεση τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος Δημητρίου Χωματηνοῦ, ὁ ὁποῖος θεωροῦσε ἀντικανονικὴ τὴν ἀνακήρυξη αὐτῆ³ καὶ δὲν ἀναγνώριζε τὸν ἅγιο Σάββα ὡς ἀρχιεπίσκοπο⁴.

Ὁ Γερμανὸς Β' παράλληλα μὲ τὴ συνοδικότητα ὡς χαρακτηριστικὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἐπιχειρεῖ νὰ ἀναδείξει καὶ τὴν ὑπεροχὴ τῆς Κωνσταντινούπολης, καθὼς μέσα ἀπὸ τὴν ἱεραποστολικὴ τῆς δραστηριότητα μιὰ πλειάδα λαῶν ἐντάχθησαν στὴν Ἐκκλησία. Σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἀναφέρονται οἱ Αἰθίοπες, οἱ «Συριανοὶ πάντες», οἱ Ἰβηρες, οἱ Ἀβασγοὶ ἢ Ἀβαστοὶ, οἱ Ἀλανοὶ, οἱ Ἀλαζοὶ ἢ Λαζοὶ, οἱ Γότθοι, οἱ Χάζαροι, οἱ Ρῶσοι καὶ οἱ Βούλγαροι⁵.

1. J. Spiteris, *La critica bizantina*, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 330-331.

2. Ἡ παράδοση τῆς ἀποστολικότητος τῶν θρόνων Ρώμης καὶ Κωνσταντινούπολης καὶ ἡ σημασία της γιὰ τὴν κάθε Ἐκκλησία συζητεῖται καὶ ἀναλύεται ἀπὸ τὸν Βλ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τ. Α', ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 840-845.

3. Τὸ ζήτημα πραγματεύεται ὁ Βλ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τ. Β', ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 224-231.

4. Ἰ. Ταρνανίδης, *Ἱστορία τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη ἄ.χ., σσ. 29-47· τὸ κείμενο τοῦ Δημητρίου Χωματηνοῦ πρὸς τὸν ἅγιο Σάββα, σσ. 130-134.

5. Οἱ ἀναφερόμενοι λαοὶ συναντῶνται καὶ στὴν «Τάξιν» τῶν πατριαρχικῶν θρόνων τοῦ Νείλου Δοξαπατρῆ τὸν 12^ο αἰ. Πρὸβλ. Βλ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τ. Β', ἐνθ' ἄνωτ., σ. 243.

Γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῶν λαῶν αὐτῶν καὶ τίς σχέσεις τους μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη ἐνδεικτικὰ βλ.: γιὰ τοὺς Αἰθίοπες, Βλ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*,

Ἡ οἰκουμενικότητα καὶ ἡ ὑπεροχὴ ὅμως τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινούπολης δὲν θεμελιώνεται τόσο στὴ διοικητικὴ ὑπαγωγὴ τῶν λαῶν αὐτῶν, ὅσο στὴν κοινωνία τῆς πίστεως στὴν ὁποία αὐτοὶ συμμετέχουν. Τὰ ἔθνη αὐτὰ ὡς ὁμοφρονοῦντα καὶ συγκοινωνοῦντα, τὴν ὑπακούουν «ὡς μητρὶ» μένοντας ἔτσι «ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ὀρθοδοξίας» ἀπαρασάλευτα.

SIGLA

Δ	Διονυσίου	167 (15 ^{ος} αἰ.)	ff. 27 ^r -30 ^r
I	Ἰβήρων	382 (15 ^{ος} αἰ.)	ff. 666 ^v -668 ^r
V	Vaticanus gr.	1409 (13 ^{ος} -14 ^{ος} αἰ.)	ff. 260 ^r -261 ^r
E	E.B.E.	1379 (16 ^{ος} αἰ.)	ff. 447 ^v -449 ^r
B	BB	83 (16 ^{ος} αἰ.) κολοβός	ff. 172 ^v -173 ^r

τ. Α', ἐνθ' ἄνωτ., σ. 364· γιὰ τοὺς Ἰβήρες, Βλ. Φειδᾶ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ. Α', ἐνθ' ἄνωτ., σ. 364 καὶ Ἀπ. Κραλίδη, Οἱ Χάζαροι καὶ τὸ Βυζάντιο, Ἀθήνα 2003, σσ. 46-47· γιὰ τοὺς Ἀβασγούς ἢ Ἀβαστούς, Ἀπ. Κραλίδη, Οἱ Χάζαροι..., ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 45-46 καὶ 49-50· γιὰ τοὺς Λαζούς, Σ. Πατούρα, Τὸ βυζάντιο καὶ ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν λαῶν τοῦ Καυκάσου καὶ τῆς Κριμαίας (6^{ος} αἰ.), Σύμμεικτα 8, 1989, σσ. 407-412· γιὰ τοὺς Γότθους, Σ. Πατούρα, Ἡ διάδοσις τοῦ χριστιανισμοῦ στὰ πλαίσια τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους (4^{ος}-5^{ος} αἰ.), Σύμμεικτα 7, 1987, σσ. 223-225· γιὰ τοὺς Χαζάρους, Ἀπ. Κραλίδη, Οἱ Χάζαροι..., ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 210 κέξ· γιὰ τοὺς Ρώσους, Γ. Μαλιγκοῦδη, Ἱστορία τῆς Ρωσίας. Α' Ἡ Ρωσία τοῦ Κιέβου 9^{ος}-1240, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 63 κέξ· τέλος γιὰ τοὺς Βουλγάρους, Ἰ. Ταρνανίδη, Ἱστορία τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας, Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 23 κέξ.

Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Καρδινάλιους τῆς Ρώμης ἅπαντας

Ἰερώτατοι καὶ ἐνδοξότατοι καὶ φρονιμώτατοι καρδινάλιοι τοῦ ἀγιοτάτου πάπα καὶ τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης καὶ τοῦ θρόνου τοῦ ἀποστολικοῦ.

Μέγα ὡς ἀληθῶς ἐστὶν ἀγαθὸν τῷ βίῳ τούτῳ καὶ πᾶσιν ἀναγκαι-
5 σιάτη ἢ ἀγαθὴ συμβουλὴ καὶ ἢ ἐν τοῖς πρακταίοις σύναρσις καὶ συγ-
κρότησις· ὁ γὰρ πολλάκις ὁ Θεὸς ἀπέκρυψεν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς τῷ ἑτέρῳ
ἐνέπνευσε καὶ οὕτως διὰ τῆς συμβουλῆς τὸ ἐμπνευσθὲν τῷ κοινῷ συνεισ-
ήνεγκε καὶ εἰς ἅπαν τὸ ὑποχείριον πλήθος ἢ ὠφέλεια διεβιβάσθη. Εἰ δὲ
καὶ πολλοὶ εἰσιν οἱ σύμβουλοι καὶ οὗτοι φρόνιμοι καὶ σοφοί, πόσον τὸ
10 κέρδος, πόσον τὸ ὄφελος πάσῃ τῇ πολιτείᾳ τῷ ὑπὸ χεῖρα λαῶ. Εἰ γὰρ
ὁ ἀσύμβουλος ἀνὴρ ἑαυτοῦ πολέμιος, ὡς τῷ Σολομῶντι καὶ τῇ ἀληθείᾳ
δοκεῖ, δῆλον ἐκ τοῦ ἐναντίου, ὡς ὁ πολυσύμβουλος καὶ ὁ ἀγαθόςυμ-
βουλος πολλοὺς ἔξει τοὺς φίλους εἰς εὐνοίαν ἑαυτῷ καὶ τοὺς αὐτοῦ φί-
λους ἐφέλκυσται· ὅτι δὲ καὶ θεῖον πρᾶγμα ἐστὶ τοῦτο καὶ οὐράνιον, ὁ
15 προφήτης Ἡσαΐας διαμαρτύρεται, ὅπου τὸν ἐνυπόστατον λόγον τοῦ
Πατρὸς καὶ τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελον σύμβουλον θαυμαστὸν ὀνομά-
ζει δηλονότι τοῦ Πατρὸς θεοπρεπῶς τῆς συμβουλῆς νοουμένης, εἰς πα-
ράστασιν τῆς τῶν προσώπων διαφορᾶς· κατὰ γὰρ τὴν φύσιν τῆς θεό-
τητος μία βουλή τε καὶ θέλησις Πατρὸς, Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος. Με-

Tit. I Τοῦ αὐτοῦ παναγιωτάτου πατριάρχου. Καὶ πρὸς τοὺς καρδινάλιους Δ
Τοῦ αὐτοῦ ἐπιστολὴ ἑτέρα πρὸς τοὺς καρδινάλιους τοῦ πάπα EB Ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοῦ
πατριάρχου κῦρ Γερμανοῦ πρὸς τοὺς καρδινάλιους V || 1 ἐνδοξότατοι VIEB φρο-
νιμώτατοι: φρονιμώτατοι ΔB καὶ φρονιμώτατοι om. E || 2 καὶ τῆς: om. καὶ Δ || 4
ἐστὶν ἀγαθὸν τῷ βίῳ τούτῳ: ἐστὶ τῷ βίῳ τοῦτο ἀγαθὸν B τούτῳ om. E || 5 ἢ ἀγαθῇ:
ἢ συνετῇ Δ καὶ ἢ: ἢ om. B || 6 πολλάκις: πολὰ I || 7 ἐνέπνευσε: ἀνέπνευσε B
οὕτω B: οὕτως cet. διὰ τῆς συμβουλῆς τὸ ἐμπνευσθὲν: τῆς om. IB τὸ ἐμπνευσθὲν
om. B || 8 καὶ εἰς: καὶ πρὸς Δ εἰς om. B || 10 ὄφελος: ὠφέλος E ὑπὸ χεῖρα:
ὑποχεῖρα IB || 11 ἀνὴρ om. E || 13 τοὺς φίλους: τοὺς om. B || 14 ἐφέλκυσται:
ἐφέλκεται I ἐστὶ τοῦτο: τοῦτο ἐστὶ V τοῦτο om. E || 15 διαμαρτύρεται: τοῦτο
add. IB || 16 σύμβουλον om. E || 17 δηλονότι: δῆλων ὅτι B τῆς: τοῖς add. B ||
19 καὶ Πνεύματος: καὶ ἀγίου Πνεύματος E

6-10 ὁ γὰρ... ὄφελος: πρβλ. M. Βασιλείου, Εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν, PG 30,
288-289 11 ὁ ἀσύμβουλος... πολέμιος: πρβλ. Παρ. 12, 15· Σοφ. Σολ. 8, 8-9 16
μεγάλῃς βουλῆς ἄγγελον: πρβλ. Ἡσ. 9, 5

20 γάλη οὖν ἐντεῦθεν τιμὴ τοῖς ἀγαθοῖς συμβούλοις, ἀπὸ τῆς ὁμωνυμίας ταύτης τῆς πρὸς τὸν Δεσπότην καὶ Κύριον, ἔαν κατὰ τὸ ἀποδεκτὸν αὐτῶ συμβούλοι ᾧσι καὶ ὑπὲρ σωτηρίας ἀνθρώπων.

Ἐπεὶ τοίνυν εὐδοκία τῆς ἄνω προνοίας τῆς τὰ πάντα πρὸς τὸ συμφέρον οἰκονομούσης ἢ μεγάλη Ῥώμη καὶ ἔνδοξος ἀξιόους τῆς αὐτῆς
 25 μεγαλειότητος καὶ ἐνδοξότητος συμβούλους ὑμᾶς ἐπλούτησε τῶν προγενεστέρων πάντων καδδυναλίων κατὰ πολὺ φρονήσει καὶ εὐλαβεῖα διαφέροντας, ὡς οἱ εὐλαβέστατοι φερέριοι τὴν ἡμῶν ἐπληροφόρησαν μετριότητα, δέομαι τῆς ὑμῶν ἱερότητας, διανάστητε πρὸς ἀγῶνας πνευματικούς, ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ πνεύματος, καταλύσατε τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ τῆς παλαιᾶς ἔχθρας τῆς μέσον τῆς φραγκικῆς ἐκκλησίας. Τὰ γὰρ ὄπλα ὑμῶν δυνατὰ πρὸς καθαίρεσιν τοιούτων ὀχυρωμάτων· καὶ τοῦτον τὸν φραγμὸν κατελόντες εἰρηνοποιήσατε τὰ διεστῶτα καὶ συνδέσμῳ ἀγάπης καὶ ὁμοπιστίας τὰ μακροῖς χρόνοις διαλελυμένα
 30 συνδήσατε καὶ σύμβουλοι γίνεσθε θαυμαστοὶ καὶ θεάρεστοι τῶ ἁγιωτάτῳ καὶ ὑπερυψηλωτάτῳ πάπα, ἄνδρα τοῦτον ἐπιθυμιῶν τῶν τοῦ πνεύματος εἶναι γινώσκοντες, εἰρηνοποιόν, πραότατον καὶ κατὰ τὸ ὄνομα γρηγοροῦντα καὶ προσευχόμενον πάντοτε καὶ τὸν Δεσπότην αὐτοῦ προσδεχόμενον πότε ἦξει καὶ τοῦ γλυκντάτου μακαρισμοῦ ἀξιώσειεν, ὃς ἐν τῇ ἀκακίᾳ τῆς καρδίας αὐτοῦ ποιμαίνει τὸν λαὸν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐν
 40 τῇ συνέσει τῶν χειρῶν αὐτοῦ πρὸς τὰς νομὰς τοῦ παραδείσου καθοδηγεῖ· χεῖρες δὲ παρὰ τὴν γραφὴν πρᾶξιν ὑποσημαίνουσιν.

20 ἐντεῦθεν: ἐνταῦθα IB || 23 εὐδοκία: εὐδοκίαν I τῆς τὰ: τὰ om. EV || 26 πολὺ: πολλή I πολλὸ B εὐλαβεῖα: εὐλαβία B || 27 φερέριοι: φραίριοι BE || 28 Δέομαι: γοῦν add. B || 29-30 μεσότοιχον: μεσότειχον E || 30 φραγκικῆς: καὶ γραικικῆς add. E φραγκικῆς IΔ || 31 πρὸς: εἰς IB καθαίρεσιν: τῶν add. B || 31-32 τοιούτων ὀχυρωμάτων: ὀχυρωμάτων τοιούτων E || 33 ὁμοπιστίας: ὁμονίας B διαλελυμένα: διαλελυμμένα B || 34 γίνεσθε: γενέσθαι B γίνεσθαι Δ || 34-35 τῶ ἁγιωτάτῳ καὶ ὑπερυψηλωτάτῳ: τῶ ὑψυλωτάτῳ καὶ ἁγιωτάτῳ Δ ὑπερυψηλῶ I ὑπὲρ ὑψηλωτάτῳ E ὑψηλωτάτῳ B || 35 τοῦτον: εἶναι add. E || 36 γινώσκοντες: γινώσκοντες E καὶ om. E || 37-38 προσδεχόμενον: προσευχόμενον I || 38 γλυκντάτου: γλυκντάτου B ἀξιώσειεν: καταξιώσειεν E || 39 ποιμαίνει: ποιμένειν B || 40 τῇ om. I νομὰς: μονὰς EV καθοδηγεῖ: καθ' ὁδηγεῖσαι B || 41 τὴν γραφὴν: τῇ γραφῇ IB ὑποσημαίνουσιν: ἐπισημαίνουσιν I

29 ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν: Ἐφες. 6, 11 29-30 τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ: Ἐφες. 2, 14 33 συνδέσμῳ ἀγάπης: πρβλ. Ἐφες. 4, 3· Κολ. 3, 14 39 ἀκακία τῆς καρδίας: Ψαλμ. 77 (78), 72 40 συνέσει τῶν χειρῶν αὐτοῦ: Ψαλμ. 77 (78), 72

Ἡμεῖς μὲν οὖν τεθαρρηκότες ἐπὶ τῇ ἀψευδεῖ ἐπαγγελίᾳ τοῦ παντοδυνάμου Χριστοῦ τοῦ τελειοῦντος τὴν αὐτοῦ δύναμιν ἐν τῇ ἀσθενείᾳ τῇ ἡμετέρᾳ, τῇ ὑποθέσει τῆς ἐνώσεως ἐνεχειρήσαμεν καὶ πρὸς τὸν ἀγιώτατον πάπαν γράμμα εἰρηνικὸν ἀνεφέρομεν. Εὐχομαι δὲ εἰς τὸν Βασιλέα τῶν οὐρανῶν τὸν φορέσαντα δούλου μορφὴν διὰ τοὺς ἀχαρίστους δούλους ἡμᾶς, τὸν ὑψωθέντα ἐπὶ τοῦ σταυροῦ καὶ τοὺς εἰς βάραθρον κακίας καταπτωθέντας εἰς ἑαυτὸν ἀνυψώσαντα, καθελεῖν ἀπὸ τῶν καρδιῶν ἡμῶν ἅπαν ὑψωμα λογισμῶν ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς ἀδελφικῆς ἡμῶν ἐνώσεως καὶ φωτίσαι τὰς διανοίας ἡμῶν φωτὶ γνώσεως, ἵνα τὸ αὐτὸ λέγομεν πάντες καὶ μὴ ἦ ἐν ἡμῖν σχίσματα, ὧμεν δὲ κατηρτισμένοι ἐν τῷ αὐτῷ νοῖ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ καὶ μὴ λέγηται ἐν ἡμῖν ὡσπερ ἐν τοῖς Κορινθίοις ποτέ, ὅτι ἐγὼ μὲν εἰμὶ τοῦ Κηφᾶ, ἐγὼ δὲ τοῦ Παύλου, ἐγὼ τοῦ Ἀπολλῶ, ἐγὼ δὲ τοῦ Χριστοῦ· ἀλλὰ πάντες Χριστοῦ ὀνομάζεσθαι, καθ' ὃ καὶ Χριστιανοὶ λεγόμεθα, καὶ τὴν κατὰ Χριστὸν εἰρήνην ἀσπάζεσθαι καὶ τὴν εὐαγγελικὴν ἐκείνην φωνὴν ἔναυλον ἔχειν τὴν λέγουσαν, ὃ θέλων πρῶτος εἶναι, ἔστω πάντων ἔσχατος· καὶ ἡ ἀποστολικὴ δὲ διδασκαλία ταῦτά φησιν, εἷς Κύριος, μία πίστις, ἐν βάπτισμα· καὶ ἡμεθα πάντες Ἴταλοὶ καὶ Γραικοὶ ποτε ὑπὸ τὴν αὐτὴν πίστιν, ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς κανόνας, εἰρηνεύοντες ἐν ἀλλήλοις, ὑπερπολεμοῦντες ἀλλήλων, τοὺς ἐχθροὺς τῆς ἐκκλησίας ἐκπροθοῦντες· ὁ διωκόμενος ἐκ τῆς ἀνατολῆς τυραννίδος ἐπικρατούσης αἰρετικῶν ὄλω ποδὶ πρὸς τὴν μεγάλην ἐ-

42 τῇ ἀψευδῇ: ἀψευδεῖ V || 43 τελειοῦντος: τελουῦντος B || 44 ἐνεχειρήσαμεν: ἐνεχειρίσαμεν VB || 45 ἀνεφέρομεν: ἀνεφέραμεν VE Εὐχομαι: εὐχόμεθα E || 46 ἀχαρίστους om. B || 47 δούλους ἡμᾶς: ἡμᾶς δούλους Δ τοῦ om. I εἰς om. B || 48 εἰς: πρὸς VE || 48-49 καρδιῶν ἡμῶν: καρδιῶν ὑμῶν IB || 49 λογισμῶν om. E || 50 ἡμῶν: ὑμῶν B φωτὶ: φῶς E || 52 αὐτῇ om. B λέγηται: λέγητε E λέγειτε B || 54 ἐγὼ τοῦ Ἀπολλῶ: ἐγὼ δὲ τοῦ Ἀπολλῶ I Ἀπολλῶ B ἐγὼ δὲ: δὲ om. Δ || 55 καθ' ὃ: καθὸ I || 56 ἀσπάζεσθαι: ἀσπάζεσθε B || 58 ταῦτα: ταυτὰ B μία πίστις om. VE || 59 Ἴταλοὶ: ἰτταλοὶ B || 61 τυραννίδος: τυραννύδος B

42 ἀψευδῇ ἐπαγγελίᾳ: πρβλ. Γρηγορίου Νύσσης, Περὶ τοῦ Βίου Μωυσέως SC 1, 2, 220, 12 43 τελειοῦντος... δύναμιν: πρβλ. Α' Κορ. 12, 9· Β' Κορ. 13, 3 46 φορέσαντα δούλου μορφὴν: Φιλιπ. 2, 7 47 ὑψωθέντα ἐπὶ τοῦ σταυροῦ: Φιλιπ. 2, 9 Βάραθρον κακίας: Θεοδωρήτου Κύρου, Ἑρμηνεία εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν, SC 315, 18²⁶⁴⁻²⁶⁵ 49 ἅπαν... ἐπαιρόμενον: πρβλ. Β' Κορ. 10, 4-5 50 φωτίσαι... γνώσεως: πρβλ. Β' Κορ. 4, 6 50-52 ἵνα... γνώμη: Α' Κορ. 1, 10 53-54 ἐγὼ μὲν εἰμὶ... ἐγὼ δὲ τοῦ Χριστοῦ: Α' Κορ. 1, 12 57 ὃ θέλων... ἔσχατος: Μάρκ. 9, 35 58 εἰς Κύριος... βάπτισμα: Ἐφεσ. 4, 5 62 ὄλω ποδὶ: Ἀπολλωνίου Ροδίου, Ἀργοναυτικά, 4, 1166 (H. Fraenkel, Oxford 1970)

65 τρεχε Ρώμην, ὡς εἰς πύργον ἰσχύος ἀκρόδαντον, καὶ τῆς Ρώμης πολλάκις κρατηθείσης ὑπὸ ἐθνῶν ἢ βασιλεία τῶν Γραικῶν τῆς τυραννίδος αὐτὴν ἐλυτρώσατο. Ἀγαπητὸς δὲ καὶ Βιγίλλιος ὕστερον πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ τὰς κατὰ Ρώμην ἐπαναστάσεις κατέφυγον.

70 Νῦν δέ, ὡ τοῦ πικροῦ χωρισμοῦ, εἰς ἐχθροὺς διηρέθημεν καὶ βάλλομεν ἀλλήλους καὶ ὑπ' ἀλλήλων βαλλόμεθα καὶ τὴν ἀλλήλων φεύγομεν κοινωνίαν ὡς βλάβην ψυχῆς. Τί οὖν φαμεν· εἰ μὲν ἡμεῖς κείμεθα, ἀναστήσατε ἡμᾶς, μὴ θελήσητε εἰς πτώσιν ἡμῶν κείσθαι σωματικὴν, ἀλλὰ γενέσθαι καὶ εἰς ἀνάστασιν πνευματικὴν καὶ χάριτας ὑμῶν ὁμολογήσωμεν ὡς προξένοις τῆς σωτηρίας ἡμῶν· ἂν δὲ τὸ πταῖσμα καὶ ἡ ἀφορμὴ τοῦ σκανδάλου ἀπὸ τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης ἐξῆλθε καὶ τῶν διαδόχων τοῦ θρόνου τοῦ ἀποστόλου Πέτρου, ἐκείνου τὰ ἀποστολικά ἀνάγνωτε, ἃ πρὸς Γαλάτας ὁ Παῦλος γράφει, οὕτω λέγων· ὅτε δὲ ἦλθε Πέτρος εἰς Ἀντιόχειαν, κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην, ὅτι κατεγνωσμένος ἦν καὶ τὰ λοιπά, ὅσα καθ' ἐξῆς ὁ Παῦλος καθαπτόμενος τοῦ Πέτρου φησί. Πλὴν ἡ ἀντίστασις αὕτη, οὐ μάχης τινὸς ἦν καὶ φιλονικίας ἀκαίρου, ἀλλὰ βαθυτέρας οἰκονομίας καὶ καιρίαν συγκατάδασιν ἀνατρεπούσης. Ὅρατε πόσον ἐστὶ ἀγαθὸν ἀδελφὸν ὑπ' ἀδελφοῦ βοηθεῖσθαι; μόνος γὰρ ὁ Θεὸς ἐστὶν ἀνευδεὴς καὶ βοηθείας μὴ χηρίζων τινός· ἀνθρώποι δὲ πάντες τῆς ἀλλήλων χηρίζουσι συνεργίας κἂν τῶν ἄγαν ὧσιν ὑψηλῶν καὶ τὰ θεῖα σοφῶν· ἐγὼ δὲ εἰ μὴ ἐδεδοίην τὸν μέγαν ἀπόστολον Πέτρον, τὸν κορυφαῖον τῆς χορείας τῶν μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ, τὴν πέτραν τῆς πίστεως ἀνέμνησα ἂν ὑμᾶς, ὅπως ἡ πέτρα παρεσαλεύθη τῆς βάσεως καὶ ὑπὸ γυναιίου τάλαιπύρου κατεκλονήθη, παραχωρή-

63 κρατηθείσης: κρατυνθείσης B ἢ βασιλεία τῶν γραικῶν om. B || 66 κατέφυγον: post quem om. B || 68 ἀλλήλους: ἄλληλα E || 69 βλάβην: βλάβος I || 70 θελήσητε: θελήσετε VI κείσθαι: μόνον add. I || 71 γενέσθαι: γίνεσθαι V ὑμῶν: ὑμῖν I || 71-72 ὁμολογήσωμεν: ὁμολογήσομεν VΔ || 72 προξένοις: προξένων VE || 72-73 ἀφορμὴ: ἀρχὴ IΔ || 73 καὶ τῶν: καὶ ἀπὸ τῶν I || 74 τοῦ θρόνου om. E ἐκείνου: ἐκεῖνα IΔ τὰ ἀποστολικά: τὰς ἀποστολικὰς V || 76 αὐτῷ om. I || 77 τοῦ: τοῦ τοῦ I || 78 τινός ἦν: om. ἦν I καὶ om. Δ || 79 ἀκαίρου: add. ἦν I καιρίαν: καιρικὴν ΔI || 80 Ὅρατε: φάτε E ἀδελφόν: τὸν ἀδελφόν Δ || 81 μόνος: μόνο VΔ χηρίζων: χρίζων I || 83 ἐδεδοίην: ἐδεδοῖα E || 86 κατεκλονήθη: κατεκλονίσθη I

75-77 ὅτε δὲ... κατεγνωσμένος ἦν: Γαλ. 2, 11 81-83 μόνος γὰρ... θεῖα σοφῶν: πρβλ. Ἰωάννη Χρυσοστόμου, Πρὸς τοὺς ἐγκαλέσαντας ὑπὲρ τοῦ μήκους τῶν προομιῶν, PG 51, 133 85 τὴν πέτραν τῆς πίστεως: Ἰππολύτου Ρώμης, Λόγος περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου, 10, 4 (H. Achelis, Hippolyt's Kleinere exegetische und homeletische Schriften, Leipzig-Teubner 1897)

σαντος τοῦτο Χριστοῦ, κρίμασιν οἷς οἶδεν ἐκεῖνος, οὗ τὰ κρίματα ἄ-
 θυσσος πολλή, ὃς ὑπομνήσκοντι χρησάμενος τῷ ἀλέκτορι, ἀνήγαγε
 τὸν Πέτρον εἰς ἀνάμνησιν τοῦ προφητικοῦ ρήματος καὶ διὰ τῆς φωνῆς
 90 τοῦ ἀλέκτορος ἀνέστησεν τοῦτον τοῦ ὕπνου τῆς ἀπογνώσεως· ὁ δὲ τὸ
 πρόσωπον ἔνιψε δάκρυσιν ἀναστὰς καὶ ἐξωμολογήσατο τῷ Θεῷ καὶ πά-
 ση τῇ οἰκουμένη παρὰδειγμα γέγονε μετανοίας τὰς κλεῖς βασιάζων τῆς
 βασιλείας καὶ πάντων ἀνθρώπων ἔμπροσθεν τρέχων καὶ λέγων, μὴ ὁ
 πίπτων οὐκ ἀνίσταται; οἱ πεσόντες ἐγείρεσθε βλέποντες πρὸς ἐμὲ καὶ
 95 ἔπεσθέ μοι πρὸς τὸν παράδεισον τρέχοντι καὶ τὰς πύλας ἐκείνου ἐξου-
 σίαν λαβόντι τοῦ διανοῖξαι.

Ταῦτα πρὸς τὴν ὕμῶν ἱερότητα γράφω διὰ μόνην ὑπόμνησιν· οἶδα
 γὰρ ὡς πάσης ἐστὲ πεπληρωμένοι σοφίας καὶ γνώσεως, ἀλλὰ τῷ σοφῷ
 Σολομῶντι πειθόμενος εἰς τοῦτον ἦλθον τὸν λόγον· δίδου γάρ, φησί,
 100 σοφῷ ἀφορμὴν καὶ σοφώτερος ἔσται· καὶ γνωρίζω δικαίῳ καὶ προσθή-
 σει τοῦ δέχεσθαι. Ἐν τοῦτο προσθεῖς, καταπαύσω τὸν λόγον, ὅτι πολ-
 λά εἰσὶν καὶ μεγάλα ἔθνη τὰ ὁμοφρονοῦντα καὶ συγκοινωνοῦντα τοῖς
 Γραικοῖς ἡμῶν κατὰ πάντα· πρῶτοι οἱ ἐπὶ τῇ πρώτῃ ἀνατολῇ τοῦ ἡλί-
 ου κατοικοῦντες Αἰθίοπες, εἶτα οἱ Συριοὶ πάντες, βορειότεροι δὲ οἱ
 105 ἀνδρικότατοι Ἰθῆρες, οἱ Ἀβαστοί, οἱ Ἀλαζοί, οἱ Ἀλανοί, οἱ Γότθοι,
 οἱ Χάζαροι, ἢ ἀμέτρητος Ρωσικὴ πανσπερμία καὶ ἡ τῶν βουλγάρων
 μεγαλόνομος βασιλεία· καὶ πάντες οὗτοι ὡς μητρὶ τῇ καθ' ἡμᾶς ὑπήκου-
 σιν ἐκκλησίᾳ ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ὀρθοδοξίας ἀπαρασάλευτοι μένοντες. Ὁ
 δὲ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ δι' ἡμᾶς ἐνανθρωπίσας καὶ εἰς κεφαλὴν τεθεὶς τῆς
 110 ἐξ ἔθνῶν ἐκκλησίας, συναγάγη καὶ πάντας εἰς ἐνότητα πίστεως καὶ
 ἀξιῶσαι τὴν τῶν Γραικῶν ἐκκλησίαν μετὰ τῆς πρώτης αὐτῆς ἀδελφῆς

87 τοῦτο: τούτου I Χριστοῦ: Χριστῷ V ἐκεῖνος: αὐτὸς I || 88 ἀλέκτορι:
 ἀλέκτωρι I ἀνήγαγε: ἐνήγαγε I || 90 ἀλέκτορος: ἀλέκτωρος I || 91 ἐξωμολογή-
 σατο: ἐξομολογήσατο ΔΕ || 94 ἀνίσταται: ἀνίστατε Δ || 95 πρὸς: εἰς I || 95-96
 ἐξουσίαν λαβόντι: ἔχοντι ἐξουσίαν Ε || 97 ὕμῶν: ὑμετέρα Ε || 98 ἐστὲ: ἐστὶ Ε ||
 100 σοφώτερος codd. || 102 καὶ μεγάλα om. EI || 105 ἀνδρικότατοι: ἀνδρικότεροι
 Ε ἀβαστοί: ἀβασγοί Ε οἱ ἀλαζοί: οἱ ἀλαστοί Ε λαζοί Δ || 106 ἀμέτρητος: ἀμέτρι-
 τος Ε μεγαλόνομος: μεγαλώνομος I || 107 ὑπήκουσιν: ὑπείκουσιν V || 107-108 ἐκ-
 κλησία: βασιλεία I || 110 συναγάγη: συναγάγει I πάντας: add. ἡμᾶς Ε

87-88 τὰ κρίματα... πολλῆ: Ψαμ. 35, 7 92-93 τὰς κλεῖς... τῆς βασιλείας:
 Ματθ. 16, 18-19 93-94 μὴ ὁ... ἀνίσταται: Ἱερ. 8, 4 99-100 δίδου... ἔσται: Παρ.
 9, 9 110 συναγάγη... πίστεως: πρβλ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Σχόλια εἰς τὸν Ἡ-
 σαΐαν, PG 70, 888

καὶ πρεσβυτέρας, τῆς Ρώμης φημί, δοξάσαι τὸν εἰρηνάρχην Χριστὸν
 διὰ τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως καὶ τὴν εἰς τὴν ἀρχαίαν σύμπνοιαν τῆς
 ὀρθοδοξίας ἀποκατάστασιν. Εἴητε πάντες καδδινάλιοι τῆ παντοκρατο-
 115 ρικῆ χειρὶ τοῦ Θεοῦ κυβερνώμενοι ὡς ἂν εἰς τὸν ἀκύμαντον λιμένα τῆς
 Βασιλείας τῶν οὐρανῶν οἱ μεγαλέμποροι προσορμισθεῖτε· ἡ χάρις τοῦ
 Θεοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΑΘ. ΑΡΑΜΠΑΤΖΗΣ

113 πίστεως: add. καὶ Ε τὴν εἰς τὴν: τὴν Δ

115-116 ἀκύμαντον... οὐρανῶν: Γρηγορίου Νύσσης, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ὄσιον πα-
 τέρα ἡμῶν Ἐφραίμ, PG 46, 848